

Η διαδικασία διαπραγμάτευσης ως μεθοδολογία ανάπτυξης των περιφερειών

Χριστίνα Μπαρμπαρούση

*υπ. Δρ. Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, e-mail: cmparmparousi@uth.gr*

Περίληψη

Στα συμβατικά υποδείγματα περιφερειακής οικονομικής ανάπτυξης το περιφερειακό επίπεδο εξυπηρετείται μέσα από τη διασταύρωση του εθνικού επιπέδου πολιτικής με το τοπικό πεδίο δράσης. Ελλείπει ενός μοναδικού μοντέλου περιφερειακής ανάπτυξης, η θέση των περιφερειών στο σχεδιασμό και στην πολιτική παραμένει θολή και νεφελώδης και τα περιθώρια ανάπτυξής τους εξαρτώνται από τη θεσμική απόδοση κινήτρων επενδύσεων. Αντίθετα, η προσέγγιση της διαπραγμάτευσης ξεκινά με την αναγνώριση, ότι η περιφέρεια αποφασίζει μόνη της για την ανάπτυξή της. Συγκεκριμένα, ασχολείται αποκλειστικά με το ερώτημα αν θα συμφωνούσαν τα μέλη της τοπικής κοινωνίας με μια συμφωνία και το πόσο σημαντικό είναι να υπάρχει ένα υπόδειγμα, που να υποδεικνύει σε ποια συμφωνία θα κατέληγαν. Επιπλέον, προσδιορίζει το ρόλο της περιφέρειας σε σχέση με το δικαίωμα των ατόμων ως εξουσιοδοτημένων δρώντων και κινητοποιητών των ιδιότυπων πόρων να έχουν στην κατοχή τους και να διαχειρίζονται το εδαφικό κεφάλαιο της περιοχής, το οποίο απέκτησαν στο χρόνο ως φυσικοί κληρονόμοι. Χωρίς την ύπαρξη ενός συνεργατικού υποδείγματος η διαχείριση της περιφερειακής ανάπτυξης στο δύσκολο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον δυσχεραίνεται, εξαιτίας της αβεβαιότητας και του φόβου των ατόμων απέναντι σε κοινωνικές διεργασίες των οποίων δεν έχουν τον έλεγχο, λόγω της ατελούς πληροφόρησης και των ατομικών κινήτρων. Στο άρθρο διερευνάται ένα εναλλακτικό υπόδειγμα γενικής περιφερειακής ισορροπίας. Η έννοια της ισορροπίας είναι το βασικό συστατικό στοιχείο του υποδείγματος, δίνοντας μια γενικευμένη λύση στο προβληματικό κενό. Ειδικότερα, δείχνει πώς οι περιφέρειες μπορούν να διαμορφώσουν τις δικές τους συνθήκες ανάπτυξης μέσα από την αύξηση της διαπραγματευτικής τους δύναμης. Το υπόδειγμα έχει σχεδιαστεί με τέτοιο τρόπο, ώστε να εφαρμόζεται ανεξαρτήτως κριτηρίων κατηγοριοποίησης των περιφερειών.

Λέξεις κλειδιά: Διαδικασία Διαπραγμάτευσης, Ενδογενής Ανάπτυξη, Περιφέρεια

Σεπτέμβριος 2022

1.Εισαγωγή στην περιφερειακή διάσταση της ενδογενούς ανάπτυξης και της εδαφικής συνοχής

Η πρόοδος της Περιφερειακής Επιστήμης και οι μεταβολές που σημειώθηκαν στην Πολιτική Συνοχής την τελευταία δεκαετία οδηγούν στην ανάγκη συστηματοποίησης της νέας αναπτυξιακής τεχνολογίας, αφενός, σε επίπεδο περιφέρειας και, αφετέρου, με εδαφικό προσδιορισμό. Οι οικονομίες της ενιαίας αγοράς που λειτουργούν με βάση το μηχανισμό των τιμών, καλούνται τώρα να αναπτύξουν τις δραστηριότητές τους συμπεριλαμβάνοντας στο μηχανισμό τη μεταβλητή του εδάφους ως χώρου των κοινωνικών και οικονομικών δραστηριοτήτων (CEC, 1998· CEC, 1999). Με την προέκταση της περιφερειακής οικονομικής ανάπτυξης στην εδαφική της διάσταση γίνονται δύο διαπιστώσεις. Η πρώτη είναι, ότι οι περιφερειακές ανισοροπίες δεν μπορούν να διορθωθούν από τις δυνάμεις της ενιαίας ευρωπαϊκής αγοράς ως συγχώνευσης των εθνικών αγορών (Barca, et.al., 2012). Η δεύτερη είναι, ότι ο μηχανισμός του κράτους δεν μπορεί να παρέμβει ικανοποιητικά και να ρυθμίσει τις περιφερειακές διοικήσεις όπου η αγορά αδυνατεί (Ρέππας, 2015). Οπότε, είναι αναγκαίο να παρέμβουν συμπληρωματικά οι περιφερειακοί φορείς αποφάσεων για να ρυθμίσουν και να εξισοροπήσουν στο έδαφος ως χώρο τους πόρους με τους δρώντες, τις δράσεις και τις πολιτικές (Παπαδασκαλόπουλος, 2013).

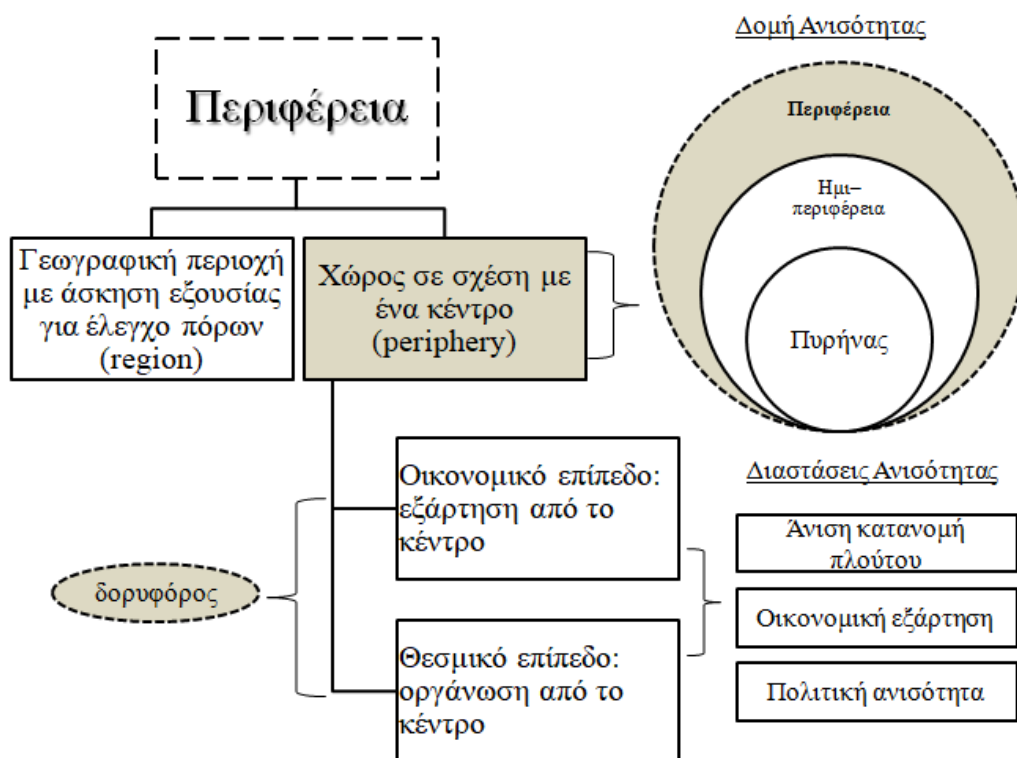
Ωστόσο, στο υπόδειγμα εθνικής ανάπτυξης της εδαφικής συνοχής, που χρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ), οι περιφερειακές οικονομίες αντιμετωπίζουν αναπάντητα ερωτήματα αναφορικά με το ρόλο των περιφερειών. Από το υφιστάμενο πλαίσιο διαχείρισης η περιφερειακή ιδέα απουσιάζει. Για την ακρίβεια, η περιφερειακή διάσταση της ενδογενούς ανάπτυξης στην καλύτερη περίπτωση υποβαθμίζεται και στη χειρότερη δεν εξετάζεται καθόλου. Συγκεκριμένα, η θεωρία ενδογενούς ανάπτυξης δεν παρέχει σαφείς απαντήσεις για το ρόλο της ούτε κατά την κινητοποίηση των εδαφικών πόρων ούτε κατά τη λήψη αποφάσεων για τη φροντίδα των αναπτυξιακών υποθέσεων. Στην Πολιτική Συνοχής, ως πολιτικού ισοδύναμου της θεωρίας, η περιφερειακή κλίμακα δεν εμπλέκεται ούτε στο σχεδιασμό ούτε κατά την άσκηση της αναπτυξιακής πολιτικής. Κατά συνέπεια, ορισμένες επιλογές ανάπτυξης και ισοδύναμα περιφέρειες μοιραία αποκλείονται. Μπορεί να περιγραφεί ως *περιφερειακή ανάπτυξη χωρίς περιφέρεια*. Όσο η θέση της παραμένει θολή και αδιευκρίνιστη, η περιφέρεια δεν μπορεί να συντονίσει την αναπτυξιακή διαδικασία στην κλίμακα του σχεδιασμού της και το περιφερειακό πρόβλημα παραμένει. Εν απουσία ενός και μόνο κρίκου από την αλυσίδα της ευρωπαϊκής ενότητας, η απόσταση μεταξύ ατόμων και αγοράς, ατόμων και κράτους, ατόμων και χώρου αυξάνεται. Και η έννοια της ολοκλήρωσης ως αποστολής για τη δημιουργία συνθηκών εγγύτητας, συνεργασίας και συνοχής της ευρωπαϊκής κοινωνίας δεν επιτυγχάνεται. Χωρίς τη συμμετοχή της στην οργάνωση της αναπτυξιακής

διαδικασίας ο πλούτος των εδαφικών περιοχών δεν αξιοποιείται και η ανάπτυξη ως κοινωνική πρόοδος των μικρών ή διευρυμένων κοινωνιών υπονομεύεται.

Εμβαθύνοντας, ο όρος *περιφέρεια* (region ή periphery) έχει διττή υπόσταση. Αφενός, αναφέρεται ως μια συγκεκριμένη και οριοθετημένη γεωγραφική περιοχή με ολοκληρωμένη κοινωνική και οικονομική δομή, στην οποία ασκείται οργανωμένη εξουσία με σκοπό τον έλεγχο των πόρων και των δραστηριοτήτων στα όρια της δικαιοδοσίας της (region). Αφετέρου, αναφέρεται και ως χώρος σε εθνικό, ευρωπαϊκό ή διεθνές επίπεδο, ο οποίος προσδιορίζεται από τον διαλεκτικό ανταγωνισμό, που βρίσκεται σε σχέση με ένα κέντρο (periphery) (Christaller, 1933· Κόνσολας, 1997). Στη δεύτερη περίπτωση, τόσο σε οικονομικό όσο και σε θεσμικό επίπεδο έχει τη συμπεριφορά δορυφόρου. Στο οικονομικό επίπεδο, οι δεσμοί που αναπτύσσονται μεταξύ των δύο μπορούν να θεωρηθούν ως δίαυλοι εκμετάλλευσης και ως πηγή εξάρτησης της περιφέρειας, διότι το κέντρο σε ένα σύστημα κέντρου–περιφέρειας βρίσκεται εκεί όπου λαμβάνονται κρίσιμες αποφάσεις για τη ροή του κεφαλαίου. Στο θεσμικό επίπεδο, το κέντρο οργανώνει και ιεραρχεί τις περιφέρειες που βρίσκονται γύρω του, οπότε οι φορείς αποφάσεων του κέντρου που συγκεντρώνουν την εξουσία, τις κυβερνούν με το πλεονέκτημα της τεχνογνωσίας. Έτσι, διαμορφώνεται μια παγκόσμια δομή τριών επιπέδων ανισότητας, ο πυρήνας, η ημιπεριφέρεια και η περιφέρεια, που εκδηλώνεται σε τρεις διαστάσεις: στην άνιση κατανομή του παγκόσμιου πλούτου, την ασύμμετρη οικονομική εξάρτηση και την πολιτική ανισότητα (Klink, 1990).

Υπό αυτή την οπτική, η σχέση μεταξύ τους αποτελεί μία από τις διαχρονικές συγκρούσεις και εντάσεις καθώς η πύκνωση των συγκεντρώσεων πόρων και δραστηριοτήτων στα κέντρα ευθύνεται για τις εισοδηματικές και τις εδαφικές ανισότητες (Constantin, 2021· Klimczuk, Klimczuk–Kochańska, 2019· Παπακωνσταντινίδης, 2012). Επομένως, σε κάθε ανάλυση της σχέσης κέντρου–περιφέρειας το περιφερειακό πρόβλημα ως πρόβλημα ανισότητας εξηγείται ως αποτέλεσμα κάποιας πληροφοριακής ανεπάρκειας (Kramer, 2011· Prebisch, 1950). Διότι, εάν οι περιφέρειες γνώριζαν εκ των προτέρων το μέγεθος της αναπτυξιακής τους δυναμικότητας, η διαπραγματευτική τους δύναμη θα μπορούσε να τις καθοδηγήσει να διαμορφώσουν τις δικές τους συνθήκες ανάπτυξης στο δύσκολο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον. Δεν υπάρχει τίποτα αμφιλεγόμενο σε αυτό. Οι σπόροι της διαμάχης ριζώνουν στο επόμενο επίπεδο αφαίρεσης, όταν τίθεται το ερώτημα σχετικά με το ποιος θα είναι ο ρόλος της περιφέρειας στην αναπτυξιακή διαδικασία (Klink, 1990).

Σχήμα: Απεικόνιση της έννοιας της περιφέρειας σε σχέση με τη δομή και τις διαστάσεις της ανισότητας. Πηγή: προσαρμογή από το Klink, 1990:183.

Υπό αυτή την οπτική, η σχέση μεταξύ τους αποτελεί μία από τις διαχρονικές συγκρούσεις και εντάσεις καθώς η πύκνωση των συγκεντρώσεων πόρων και δραστηριοτήτων στα κέντρα ευθύνεται για τις εισοδηματικές και τις εδαφικές ανισότητες (Constantin, 2021· Klimczuk, Klimczuk–Kochańska, 2019· Παπακωνσταντινίδης, 2012). Επομένως, σε κάθε ανάλυση της σχέσης κέντρου–περιφέρειας το περιφερειακό πρόβλημα ως πρόβλημα ανισότητας εξηγείται ως αποτέλεσμα κάποιας πληροφοριακής ανεπάρκειας (Kramer, 2011· Prebisch, 1950). Διότι, εάν οι περιφέρειες γνώριζαν εκ των προτέρων το μέγεθος της αναπτυξιακής τους δυναμικότητας, η διαπραγματευτική τους δύναμη θα μπορούσε να τις καθοδηγήσει να διαμορφώσουν τις δικές τους συνθήκες ανάπτυξης στο δύσκολο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον. Δεν υπάρχει τίποτα αμφιλεγόμενο σε αυτό. Οι σπόροι της διαμάχης ριζώνουν στο επόμενο επίπεδο αφαίρεσης, όταν τίθεται το ερώτημα σχετικά με το ποιος θα είναι ο ρόλος της περιφέρειας στην αναπτυξιακή διαδικασία (Klink, 1990).

Σε αντίθεση με τη συμβατική βιβλιογραφία, που αναζητά απαντήσεις για την ανάπτυξη των περιφερειών μέσα από τη διασταύρωση του εθνικού επιπέδου πολιτικής με το τοπικό πεδίο δράσης (Ασπρογέρακας, Καλλιώρας, 2020), στο άρθρο προτείνεται μια

εναλλακτική προσέγγιση. Ο στόχος είναι να διερευνηθεί ο τρόπος με τον οποίο η περιφέρεια από τελευταία περνά πρώτη ως κεντρική μονάδα ανάλυσης και οργάνωσης της περιφερειακής ανάπτυξης μέσα από ένα διαπραγματευτικό υπόδειγμα γενικής ισορροπίας, που ευνοεί την ενδογένεση και τη θεσμική της ρύθμιση. Το σημείο εκκίνησης αυτής της εργασίας είναι η αναγνώριση, ότι με την προσέγγιση της διαπραγμάτευσης ως μεθόδου ολοκληρωμένης ενδογενούς περιφερειακής ανάπτυξης, ισχυροποιείται ο ασθενής ρόλος της περιφέρειας κατά τον προγραμματισμό και αυξάνονται τα περιθώρια ανάπτυξης μεταξύ πολλών περιφερειών ως δεσμού γειτόνων. Τότε είναι πιο πιθανός ο προσδιορισμός κάποιας κοινής πορείας περιφερειακής ισορροπίας ως στόχου πολιτικής.

2.Η διαδικασία διαπραγμάτευσης ως μεθοδολογία ανάπτυξης των περιφερειών

2.1.Η συμβατότητα της περιφέρειας ως εδαφικής περιοχής και ως θεσμού με τη διαδικασία διαπραγμάτευσης

Η περιφέρεια αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα για την αξία της συμμετοχής των εδαφικών περιοχών και των αποκεντρωμένων θεσμών στην ευρωπαϊκή συνοχή. Στο άρθρο προτείνεται ως η κεντρική μονάδα οργάνωσης της περιφερειακής ανάπτυξης στην κλίμακα του σχεδιασμού της. Επιλέγεται στοχευμένα, διότι σε επίπεδο ΕΕ αποτελεί μονάδα διακυβέρνησης των κρατών–μελών και μεταφοράς οικονομικών πόρων για την υλοποίηση των δράσεων της Πολιτικής Συνοχής (Ανδρέου, 2019). Άρα, έχει μεγαλύτερο ειδικό βάρος κατά τον περιφερειακό προγραμματισμό και αποτελεί την οικεία κλίμακα σχεδιασμού της περιφερειακής πολιτικής. Επομένως, οι αναπτυξιακές υποθέσεις της περιφέρειας είναι προτιμότερο να φροντίζονται και να λύνονται σε περιφερειακό επίπεδο (Παπαδασκαλόπουλος, 2013).

Επιπλέον, προκρίνεται ως πρωταγωνίστρια δύναμη καθώς εκφράζει ένα πλεονέκτημα μοναδικό συγκριτικά με άλλες κλίμακες σχεδιασμού και πολιτικής: βρίσκεται εκεί, που διασταυρώνονται τα προβλήματα ανισότητας παγκόσμιου χαρακτήρα με την εδαφική διάσταση των προβλημάτων αυτών. Συγκεκριμένα, λόγω της εισαγωγής της μεταβλητής του εδάφους ως χώρου των οικονομικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων στην Πολιτική Συνοχής (Εδαφική Συνοχή), αναδύθηκε η έννοια της εδαφικής ενότητας ως σχεδιαστικής υποδιαίρεσης του εθνικού μοντέλου εδαφικής ανάπτυξης, που προτείνεται να υιοθετήσουν τα κράτη–μέλη (CEC, 2007a, 2007b, 2008). Η εξέλιξη αυτή, εκτός από τη χωρική, την οικονομική, την κοινωνική και τη διοικητική, δίνει μια επιπλέον διάσταση στην έννοια της περιφέρειας, την εδαφική διάσταση (εδαφική περιοχή) (Campagne,

Pecqueur, 2014). Η αναγωγή γίνεται ως εξής: στην επιστημονική συζήτηση η έννοια της περιφέρειας και η έννοια της αγροτικότητας συχνά θεωρούνται ως οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος (Werner, et.al., 2017). Η έννοια της εδαφικότητας αποτελεί εξέλιξη της έννοιας της τοπικότητας. Η έννοια της τοπικότητας αποτελεί τη βάση της ενδογενούς ανάπτυξης και την εξέλιξη της έννοιας της αγροτικότητας ως βάσης ανάλυσης της ανάπτυξης της υπαίθρου (Torre, 2008· Toth, 2011). Οπότε, το νήμα της διαδρομής από το τοπικό πεδίο δράσης έως το διεθνές επίπεδο πολιτικής αναπόφευκτα περνά μέσα από την περιφέρεια ως σύνολο τόπων ή εδαφικών περιοχών ως γειτόνων, που αποτελούν τμήματα του διεθνούς χώρου.

Ακόμη, η περιφέρεια ως θεσμός ενός κράτους και το έδαφος ως χώρος, που εκφράζει τη δυναμικότητά της ως σύνολο εγγενών πόρων, έχουν την ίδια αφετηρία. Αποτελούν αμφότερα συλλογικά κεκτημένα δικαιώματα και αγαθά των μελών των περιφερειακών ως τοπικά διευρυμένων κοινωνιών, χάρη στους δεσμούς εγγύτητας, που αναπτύσσουν διαχρονικά με αυτά οι τοπικοί δρώντες (Mollard, Torre, 2004· Pecqueur, 2006). Η διαπραγμάτευση με τη σειρά της είναι η διαδικασία διαχείρισης των εδαφικών πόρων από τους τοπικούς δρώντες στα όρια της δικαιοδοσίας της περιοχής. Παράλληλα, ως διαδικασία συνεργασίας προσδιορίζει και το ρόλο της περιφέρειας σε σχέση με τους τοπικούς δρώντες (Βαρουφάκης, 2007). Συνεπώς, ως εδαφική περιοχή ανταποκρίνεται καλύτερα στην αναπτυξιακή τεχνολογία, που προτείνεται από την Πολιτική Συνοχής ενώ διαθέτει αυξημένη διαπραγματευτική δύναμη, λόγω του εδαφικού δυναμικού, που τώρα συνυπολογίζεται ως μέγεθος εκτίμησης της περιφερειακής ανάπτυξης (Jona, 2015).

Επίσης, τόσο η περιφέρεια ως θεσμός όσο και το εδαφικό κεφάλαιο που διαθέτει στην επικράτειά της ως ενδογενές μέγεθος δυναμικότητας προάγουν την τοπικότητα καθώς μάχονται, ως κατεξοχήν αντίθετες έννοιες, το πραγματικό γεγονός της παγκοσμιοποίησης του οικονομικού κεφαλαίου (Camagni, 2008). Εδώ είναι αναγκαίο να αναφερθεί, ότι παρατηρούνται δύο διαφορετικές απόψεις γύρω από τη διεθνοποίηση των οικονομικών δραστηριοτήτων. Αφενός, οι θιασώτες της υποστηρίζουν, ότι ευνοεί τις ευκαιρίες ανάπτυξης μέσω της ελεύθερης διακίνησης της γνώσης και διάδοσης των καινοτομιών στο διεθνή χώρο. Αφετέρου, οι επικριτές της διαπιστώνουν, ότι λόγω της ασύμμετρης συγκέντρωσης ή διασποράς πόρων και δραστηριοτήτων στο χώρο, οξύνει το περιφερειακό πρόβλημα, που είναι πρόβλημα ανισοτήτων στα άτομα και τις περιφέρειες ως περιοχές οριοθετημένες σε σχέση με ένα κέντρο (Klimczuk, Klimczuk–Kochańska, 2019· Shebanin, et.al., 2022· Werner, et.al., 2017). Επισημαίνουν, ότι το συμφέρον μιας περιοχής, το οποίο είναι η συλλογική ευημερία της κοινωνίας των πολιτών της (ποιοτική διάσταση ανάπτυξης), δεν συμπίπτει με το συμφέρον μιας πολυεθνικής επιχείρησης, η οποία έχει ως σκοπό το χρηματικό κέρδος (ποσοτική μεγέθυνση πλούτου από συσσώρευση) (Hirschman, 1958· Myrdal, 1957). Η παρέμβαση της περιφέρειας υπό το πρίσμα της ενδογένεσης διαχωρίζει την ανάπτυξη ως ποιοτική μεταβολή του επιπέδου ευημερίας από τη μεγέθυνση ως ποσοτική επέκταση ή χωροταξική συσσώρευση σε όρους παραγόμενου προϊόντος μέσα από την ανάδειξη της

τοπικής ταυτότητας της περιοχής (Friedman, Weaver, 1979). Πρόσθετα, διακρίνεται από ένα ενιαίο σύστημα αξιών. Το ενιαίο σύστημα αξιών λειτουργεί ως κώδικας επικοινωνίας στα όρια δικαιοδοσίας της, ο οποίος αποτελείται από τα τοπικά ήθη και έθιμα, τις παραδόσεις, τους τυπικούς και άτυπους κανόνες συναλλαγής και την τοπική συνεκτική συμπεριφορά των μελών της τοπικής κοινωνίας, παρουσιάζοντας μεγαλύτερη ελαστικότητα και δεκτικότητα στην εισαγωγή νέων προτύπων (CEC, 1999), όπως το υπόδειγμα που εξετάζεται στο άρθρο. Το ενιαίο και συνεκτικό αξιακό σύστημα αποτελεί τη βασική προϋπόθεση κάτω από την οποία η τοπική κοινωνία της περιφέρειας συγκροτεί έναν ομοιογενή σχηματισμό. Μέσω της ομοιογένειας, συμμετέχει στη διαπραγμάτευση με διπλό τρόπο. Αφενός, συμμετέχει μέσω της ενδογενούς παραγωγικής διαδικασίας, ως τοπικού συστήματος, το οποίο είναι ένα εδαφικό σύνολο, όπου οι αλληλεπιδράσεις των οικονομικών παραγόντων αναπτύσσονται μέσω της μάθησης, που εξελίσσεται σε όλο και πιο προηγμένες μορφές διαχείρισης των πόρων με τη μορφή καινοτόμας τεχνογνωσίας. Στο επίκεντρο βρίσκονται οι σχέσεις που διαμορφώνουν οι επιχειρήσεις με το τοπικό περιβάλλον, οι οποίες απαιτούν τις κατάλληλες εδαφικές δομές και πολιτικές διαχείρισης, ξεπερνώντας τις δυνατότητες ρύθμισης μιας κρατικής αρχής (Aydalot, 1986· Benko, Lipietz, 1995). Μπορεί να περιγραφεί και ως ακούσια διαπραγμάτευση, η οποία βασίζεται στο γνωστικό υπόστρωμα, που αντιπροσωπεύεται κυρίως από την τοπική αγορά εργασίας και το εδαφικό κεφάλαιο της περιοχής. Αφετέρου, συμμετέχει μέσω της διαδικασίας συναπόφασης με τα υπερκείμενα εθνικά και υπερεθνικά θεσμικά όργανα, η οποία βασίζεται στην τριμερή διαπραγμάτευση (μεταξύ της τοπικής κοινωνίας με τις αποκεντρωμένες κρατικές υπηρεσίες και τα ευρωπαϊκά ταμεία) ως το κατεξοχήν υπόδειγμα διαβούλευσης, που αξιοποιεί η ΕΕ. Η συσπείρωση των μελών της τοπικής κοινωνίας κάτω από ένα κοινό σκοπό προάγει την κοινωνική υπευθυνότητα, η οποία προάγει τη διαφάνεια, που προάγει την τοπική εμπιστοσύνη ανάμεσα στους τοπικούς δρώντες και τις ιδιωτικές επιχειρήσεις, τους κρατικούς θεσμούς και τις ομάδες τομεακών συμφερόντων (lobbies), καλλιεργώντας κλίμα τοπικής υπερηφάνειας. Η υπευθυνότητα, η εμπιστοσύνη και η υπερηφάνεια ενδυναμώνουν το απόλυτο τοπικό πλεονέκτημα για την ολοκλήρωση της αναπτυξιακής αποστολής. Προεκτείνοντας τους δεσμούς συνοχής από τα μέλη των τοπικών κοινωνιών στις τοπικές κοινωνίες ως γείτονες, πολλοί τόποι μαζί με κοινά εδαφικά στοιχεία συνθέτουν μια περιφέρεια. Πολλές περιφέρειες μαζί ως ετερογενείς σχηματισμοί δημιουργούν ένα δίκτυο περιφερειών δια-περιφερειακής εμπιστοσύνης και, άρα, υψηλής αξίας με πολλαπλασιαστικά οφέλη, δηλαδή χαρακτήρα σταδιακής ολοκλήρωσης ως στόχου πολιτικής. Χάρη στα εργαλεία της μεθόδου, επιτυγχάνεται η χωρική και η διαδικαστική εγγύτητα υπό τη μείωση του κόστους των αποστάσεων και των συναλλαγών μεταξύ όλων των εμπλεκόμενων, που δημιουργούν τις ανισότητες στο χώρο, σύμφωνα με τη νεοκλασική σχολή οικονομικής σκέψης. Οπότε, οι τοπικές κοινωνίες των περιφερειών συμμετέχουν στη διαδικασία διαπραγμάτευσης, η οποία στοχεύει στη δική τους ανάπτυξη, είτε ως ομοιογενείς είτε ως ετερογενείς

σχηματισμοί, αναδεικνύοντας πολλαπλώς την έννοια της συμπερίληψης της Πολιτικής Συνοχής.

Επομένως, λόγω της ιδιότητας του εδάφους ως χώρου και νευρωνικού δικτύου εξέλιξης των οικονομικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων, το τελικό προϊόν της ανάπτυξης κεφαλαιοποιείται χωρο-εδαφικά από τους εξουσιοδοτημένους τοπικούς δρώντες και θεσμούς (Vázquez-Barquero, 2010). Ως εκ τούτου, η περιφέρεια ως έδαφος και ως θεσμικό και λειτουργικό σύστημα είναι ο καλύτερα ανταποκρινόμενος και περισσότερο συμβατός οριοθετούμενος χώρος με τη διαδικασία της διαπραγμάτευσης καθώς και με την εδαφική ανάπτυξη και συνοχή.

2.2. Πώς διαπραγματεύονται οι περιφέρειες

Γενικά, στο διεθνοποιημένο περιβάλλον, η σπανιότητα των πόρων, οι απεριόριστες ανάγκες των τοπικών κοινωνιών και η ιεράρχηση των εναλλακτικών επιλογών προμηνύουν την ύπαρξη ανταγωνισμού μεταξύ των αγαθών και των αναπτυξιακών πολιτικών καθώς και μία διαρκή συγκρουσιακή κατάσταση ανάμεσά τους (Barca, 2009). Οι πολυεθνικές επιχειρήσεις και οι καταναλωτές ως φορείς και λήπτες αποφάσεων συγκρούονται μεταξύ τους για δύο λόγους. Για τη μείωση του κόστους των συναλλαγών, που δημιουργεί τις ανισότητες στο χώρο και για τη μεγιστοποίηση των ωφελειών από τη διανομή του οικονομικού κέρδους (Bardhan, 1988· Kim, 2020). Από τον ανταγωνισμό ορισμένες εναλλακτικές επιλογές και ισοδύναμα ομάδες ατόμων και περιφερειών μοιραία θα αποκλειστούν. Έτσι, τα περιθώρια ανάπτυξης των περιφερειών εξαρτώνται από τη θεσμική απόδοση κινήτρων επενδύσεων, παρά από κάποιον εγγενή μηχανισμό, που δημιουργεί το δικό τους απόθεμα ανάπτυξης.

Αντίθετα, στη διαπραγμάτευση ισχύει, ότι οι διαπραγματευτές ενδιαφέρονται, παίζουν και διαπραγματεύονται μόνο για την ωφέλεια που θα αποκομίσουν από την τελική μοιρασιά ή διανομή ή συμφωνία ή λύση του παιγνίου και όχι για την πύα ή για τα χρήματα, που γεννούν την ωφέλεια (Βαρουφάκης, 2007). Στο άρθρο εννοείται η ωφέλεια από τη διανομή του αναπτυξιακού προϊόντος ή αποτελέσματος ως το κλείσιμο της συμφωνίας εκεί που οι χρησιμότητες ατόμων, περιφερειών, επιχειρήσεων και θεσμικών οργάνων γίνονται μέγιστες. Εδώ οι δρώντες δεν αντιμάχονται για το οικονομικό κέρδος που προκύπτει από την αναπτυξιακή διαδικασία, αλλά συνεργάζονται ευαισθητοποιημένα για την ωφέλεια, που γεννά αυτό το κέρδος. Γεγονός που συμπίπτει με την καρδιά της έννοιας της ενδογένεσης, ενάντια στην ψυχρή επιχειρηματική λογική της διεθνοποίησης (Παπακωνσταντινίδης, 2007).

Ειδικά, σε αυτό το άρθρο ο ρόλος της περιφέρειας στην περιφερειακή ανάπτυξη εξετάζεται υπό το πρίσμα της διαπραγμάτευσης με διπλό τρόπο. Αφενός, εξετάζεται ως αποτέλεσμα κάποιας πληροφοριακής ανεπάρκειας αναφορικά με το μέγεθος της αναπτυξιακής της δυναμικότητας. Διότι, όταν οι πραγματικοί εδαφικοί πόροι δεν είναι

γνωστοί ή ενεργοί, δεν αντιστοιχίζονται με τις κατάλληλες πολιτικές, δείχνοντας ένα πρόβλημα διαχείρισης της αναπτυξιακής ικανότητας και προσπάθειας μιας περιφέρειας (Jona, 2015). Αντιθέτως, εάν η ίδια το γνωρίζει εκ των προτέρων, η διαπραγματευτική της δύναμη μπορεί να την καθοδηγήσει να διαμορφώσει τις δικές της συνθήκες ανάπτυξης στο δύσκολο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον. Αφετέρου, εξηγείται ως η έκβαση αποτελεσματικών συνεργατικών διαπραγματεύσεων μεταξύ ατόμων, περιφερειών, επιχειρήσεων και κέντρων εξουσίας, που ευνοούν την ενδογένεση των εδαφικών πόρων και μια αποκεντρωμένη πολιτική ρύθμιση πίσω από την ενδογένεση (Ezcurrea, Rodriguez–Pose, 2013· Friedman, Weaver, 1979· Vázquez–Barquero, 2010). Οπότε, ελλείπει ενός θεσμικού και δημοσιονομικού πλαισίου ανάπτυξης που να εμπλέκει την περιφέρεια (Klimczuk, Klimczuk–Kochańska, 2019), δεν αποτελεί έκπληξη το γιατί η περιφερειακή διάσταση των εδαφικών προβλημάτων αγνοείται στον επιστημονικό διάλογο και το γιατί είναι αναγκαίο να ανοίξει η συζήτηση.

Σε αυτό το στάδιο αξίζει να σημειωθεί η ειδοποιός διαφορά μεταξύ του υφιστάμενου υποδείγματος περιφερειακής ανάπτυξης και του προτεινόμενου. Στο υφιστάμενο υπόδειγμα, η θέση της περιφέρειας ετεροπροσδιορίζεται εκ των υστέρων ως αποτέλεσμα εξωγενών διεργασιών και παραμέτρων (Ασπρογέρακας, Καλλιώρας, 2020). Στο προτεινόμενο, κατασκευάζεται εκ των προτέρων από ενδογενείς δυνάμεις, λαμβάνοντας υπ' όψιν τόσο τις εξωγενείς δυναμικές μεταβολές όσο και τις διεργασίες του οικονομικού και πολιτικού συστήματος.

Συγκεκριμένα, η προσέγγιση της διαπραγμάτευσης ξεκινά με την αναγνώριση, ότι η περιφέρεια αποφασίζει μόνη της για την ανάπτυξή της. Ασχολείται αποκλειστικά με το ερώτημα αν θα συμφωνούσαν τα μέλη της τοπικής κοινωνίας με μια συμφωνία και το πόσο σημαντικό είναι να υπάρχει ένα υπόδειγμα, που να υποδεικνύει σε ποια συμφωνία θα κατέληγαν. Στην εναλλακτική αυτή προσέγγιση, διερευνάται το σημείο μιας γενικής περιφερειακής ισορροπίας. Η έννοια της ισορροπίας είναι το βασικό συστατικό στοιχείο του υποδείγματος, δίνοντας μια γενικευμένη λύση στο προβληματικό κενό. Για να προσφερθεί μια ιδέα για το πώς αυτή η εξισορρόπηση μπορεί να συμβεί ενδογενώς και αυτορρυθμιζόμενη, δίδεται η εξής υπόθεση: Έστω ότι υπάρχουν τρεις παίκτες ως λήπτες και φορείς αποφάσεων: *A μέλη τοπικής κοινωνίας περιφέρειας*, *B θεσμοί, τοπικές επιχειρήσεις*, *P περιφέρεια*. Η πρώτη βασική προϋπόθεση της θεωρίας είναι, ότι τα μέλη της τοπικής κοινωνίας θα συνεργαστούν για να λάβουν τις βέλτιστες εκείνες αναπτυξιακές αποφάσεις για την περιφέρεια, που μεγιστοποιούν την απόδοση των πόρων, την αποτελεσματικότητα των διαδικασιών, την ωφέλεια και τη χρησιμότητα των παικτών από τη διαπραγμάτευση. Η δεύτερη βασική προϋπόθεση είναι, ότι η περιφέρεια διαθέτει την απαραίτητη διαπραγματευτική δύναμη, που οδηγεί στη μεγιστοποίηση των ωφελειών από τη σύνδεση πόρων, δρώντων, δράσεων και πολιτικών. Η διαπραγματευτική δύναμη ισχυροποιεί τον αδύναμο ρόλο της, ώστε να επέμβει ικανοποιητικά τόσο στη διαδικασία του σχεδιασμού όσο και στην άσκηση της περιφερειακής πολιτικής, όπου οι δυνάμεις της αγοράς και του κράτους δεν μπορούν να

παρέμβουν. Στο μικρο–περιβάλλον οδηγεί στη μεγιστοποίηση των ωφελειών από τη σύνδεση πόρων, δρώντων και δράσεων. Στο μακρο–περιβάλλον, η αντιστοίχιση συνδέεται με τη χάραξη της εξειδικευμένης κατά περίπτωση στρατηγικής και τις συμβατές πολιτικές.

Ως πηγές διαπραγματευτικής δύναμης εξετάζονται: α) Η αναπτυξιακή δυναμικότητα, που προκύπτει από το σύνολο των εδαφικών πόρων της περιοχής. Το εδαφικό κεφάλαιο εξελίσσεται ως ο απόγονος του τοπικού κεφαλαίου της θεωρίας ενδογενούς ανάπτυξης που εκτείνεται στην εδαφική του διάσταση, όπως προτείνεται στα κείμενα πολιτικής για τη συνοχή. Αποτελεί το καταλληλότερο μέγεθος μέτρησης, ποσοτικής και ποιοτικής εκτίμησης, συνιστώντας μέτρο ανάπτυξης (Camagni, 2008· Jona, 2015).

β) Οι ικανότητες του έμψυχου δυναμικού, που επιδρούν στη λήψη αποφάσεων για τη σύνδεση πόρων και δράσεων. Τα μέλη της τοπικής κοινωνίας ως εξουσιοδοτημένοι δρώντες και κινητοποιητές των ιδιότυπων πόρων φέρουν το δικαίωμα να έχουν στην κατοχή τους και να διαχειρίζονται το εδαφικό κεφάλαιο της περιοχής, το οποίο απέκτησαν στο χρόνο ως φυσικοί κληρονόμοι. Κανένας τρίτος δεν μπορεί να υποκαταστήσει το δεσμό εγγύτητας των ατόμων με το χώρο, που τους αποδίδει το προβάδισμα της γνώσης (Torre, 2008· Παπακωνσταντινίδης, 2007).

γ) Η διαδικασία της διαπραγμάτευσης ως μέθοδος συνεργασίας που προσδιορίζει το ρόλο της περιφέρειας και υποδεικνύει την ιδανική συμφωνία, στην οποία καταλήγουν τα μέλη της τοπικής κοινωνίας για τον περιφερειακό σχεδιασμό. Επιπλέον, προσδιορίζει το ρόλο της περιφέρειας σε σχέση με το δικαίωμα των ατόμων ως εξουσιοδοτημένων δρώντων και κινητοποιητών των ιδιότυπων πόρων να έχουν στην κατοχή τους και να διαχειρίζονται το εδαφικό κεφάλαιο της περιοχής, το οποίο απέκτησαν στο χρόνο ως φυσικοί κληρονόμοι. Χωρίς την ύπαρξη ενός συνεργατικού υποδείγματος η διαχείριση της περιφερειακής ανάπτυξης στο δύσκολο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον δυσχεραίνεται εξαιτίας της αβεβαιότητας και του φόβου των ατόμων απέναντι σε κοινωνικές διεργασίες των οποίων δεν έχουν τον έλεγχο, λόγω της ατελούς πληροφόρησης και των ατομικών κινήτρων (Harsanyi, 1967· Kalai, Smorodinsky, 1975· Nash, 1953· Βαρουφάκης, 2007). Συνεπώς, προσιδιάζει άριστα στο χαρακτηριστικό της ιδιοτυπίας των εδαφικών πόρων. Είναι η κατεξοχήν διαδικασία κινητοποίησης και σύνδεσης έμψυχου δυναμικού και εδαφικού κεφαλαίου καθώς επιτρέπει την αποκόμιση οφέλους για όλα τα διαπραγματευόμενα μέρη και ισχυροποιεί τον αδύναμο ρόλο της περιφέρειας κατά τη φάση της διαβούλευσης στην προγραμματική διαδικασία. Εξάλλου, δεν εισέρχονται όλες οι περιφέρειες από παρόμοιο σημείο εκκίνησης στην αναπτυξιακή διαδικασία και αυτό περιπλέκει την ενίσχυση της εδαφικής συνοχής. Οπότε, είναι περισσότερο χρήσιμη για τις λιγότερο ανεπτυγμένες ή αδύναμες καθώς εκείνες είναι που επιδιώκουν να αυξήσουν τους ρυθμούς ανάπτυξης και τις οικονομικές επιδόσεις τους. Αλλά είναι πολύ χρήσιμη και για τις ανεπτυγμένες καθώς επιδιώκουν να διατηρήσουν σταθερά και ανοδικά τα επίπεδα πλούτου. Αυτό σημαίνει, ότι ωφελεί τις

ασθενείς χωρίς να ζημιώνει τις ανεπτυγμένες, προάγοντας σταδιακά μια γενική αναπτυξιακή ισορροπία ως στόχο της περιφερειακής πολιτικής.

δ) Το σύστημα αυτορρύθμισης της συμπεριφοράς των φορέων αποφάσεων για την κινητοποίηση του ενδογενούς δυναμικού (ΕΟΚΕ, 2015, 2017) και της εδαφικής διακυβέρνησης των δράσεων, που ρυθμίζει, μεταφέρει και κεφαλαιοποιεί χωρο-εδαφικά και αποκεντρωμένα το περιεχόμενο των αναπτυξιακών αποφάσεων (Böhme, et.al., 2015; Janin Rivolin, et.al., 2014). Η αυτορρύθμιση επιτρέπει την οικειοθελή αυτο-οργάνωση και την εκδήλωση της διαπραγματευτικής συμπεριφοράς της περιφέρειας με κεντρική λειτουργία τη διαβούλευση των μελών της για το κλείσιμο συμφωνίας. Το περιεχόμενο της συμφωνίας έχει διττή διάσταση. Από τη μία πλευρά, αφορά την άρρητη και ρητή αυτοδιάθεση και τη συμφωνία των μελών της τοπικής κοινωνίας μεταξύ τους, ότι επιθυμούν να οργανώσουν την αναπτυξιακή διαδικασία της περιφέρειάς τους. Από την άλλη πλευρά, περιλαμβάνει την αλληλεπίδραση των μελών της τοπικής κοινωνίας με τους αρμόδιους εθνικούς και υπερεθνικούς φορείς ανάπτυξης για την πορεία της διαδικασίας. Περιλαμβάνει ακόμη τους απαραίτητους κώδικες και τα σχέδια δράσης για την κινητοποίηση των εδαφικών πόρων της περιφέρειας και για την αντιστοίχιση πόρων, δρώντων και δράσεων, συστήνοντας ενέργειες σχεδιασμού. Το σημείο-κλειδί που ενώνει την αυτορρύθμιση ως λειτουργία της περιφέρειας με την ενδογενή θεωρία και την Πολιτική Συνοχής είναι η πρωτοβουλία της περιοχής για ανάληψη δράσης και η ικανότητά της να αποφασίζει μόνη της για την ανάπτυξή της. Το σημείο-κλειδί που την ενώνει με τη διαπραγμάτευση είναι η διαβούλευση καθεαυτή, που λειαίνει τις γωνίες της σύγκρουσης σε όλα τα πεδία αντιπαράθεσης: στα άτομα που συγκρούονται μεταξύ τους, στις πολιτικές μεταξύ τους μέσω της απόδοσης κινήτρων επενδύσεων και στις περιοχές μεταξύ τους για τη διεκδίκηση των περιορισμένων κοινοτικών πόρων (Παπακωνσταντινίδης, 2012). Το περιεχόμενο της αυτορρύθμισης μεταφέρεται στην κοινωνία μέσω της εδαφικής διακυβέρνησης. Η εδαφική διακυβέρνηση αποτελεί το σύστημα οργάνωσης των αναπτυξιακών υποθέσεων μιας περιφέρειας. Ο στόχος της είναι η προάσπιση του συλλογικού συμφέροντος της κοινωνίας μιας εδαφικής περιοχής ως μιας υπέρτερης οντότητας, που ξεπερνά τους πολίτες και δεν αντίκειται στο συμφέρον κανενός. Και οι δύο λειτουργίες αποτελούν φυσικό δικαίωμα των δημόσιων και των ιδιωτικών φορέων αποφάσεων και είναι κάτι παραπάνω από συμβατές μεταξύ τους: είναι ταυτόσημες. Εξυπηρετούν τις ανάγκες ύπαρξης μιας πολιτικής αρχής πίσω από τη ρύθμιση της ενδογένεσης. Με την αξιοποίηση των δύο ορίζεται η συμπεριφορά της περιφέρειας και της τοπικής κοινωνίας της ως προς τη διαχείριση των εδαφικών πόρων ενώ μεταφέρεται και κεφαλαιοποιείται το περιεχόμενο των αναπτυξιακών αποφάσεων τοπικά. Χάρη στη διαπραγμάτευση ως συνδυαστική διαδικασία, η κινητοποίηση πόρων και δρώντων μπορεί να προάγεται σε πολλαπλά επίπεδα σχεδιασμού ταυτόχρονα. Καθέτως, στο τοπικό, το περιφερειακό, το εθνικό, το υπερεθνικό. Οριζοντίως, στο αγροτικό, το αστικό, το βιομηχανικό, το διατομεακό και το

διασυνοριακό, συμβάλλοντας στην ολοκλήρωση των δράσεων ως αποστολής της Πολιτικής Συνοχής.

3. Συμπεράσματα

Η προέκταση της περιφερειακής οικονομικής ανάπτυξης στην εδαφική της διάσταση αποκαλύπτει, ότι οι περιφερειακές ανισορροπίες δεν μπορούν να διορθωθούν από τις δυνάμεις της αγοράς και του κράτους. Οπότε, είναι αναγκαίο να παρέμβουν οι περιφερειακοί φορείς αποφάσεων για να ρυθμίσουν και να εξισορροπήσουν στο έδαφος ως χώρο τους πόρους με τους δρώντες, τις δράσεις και τις πολιτικές. Παρά ταύτα, από το υφιστάμενο πλαίσιο διαχείρισης η περιφερειακή ιδέα απουσιάζει. Υπό αυτές τις συνθήκες, η λύση για τις περιφέρειες ως εδαφικές περιοχές και τις τοπικές κοινωνίες τους καθίσταται δυνατή μόνο μέσω επίτευξης αποτελεσματικών διαπραγματευτικών συμφωνιών, που ευνοούν την ενδογένεση πόρων και την πολιτική αυτορρύθμιση της ενδογένεσης. Η εξισορρόπηση ενθαρρύνεται συμπληρωματικά με τη διαδικασία της σύγκλισης σε όρους εξομοίωσης των ρυθμών μεγέθυνσης και των επιπέδων ανάπτυξης, όπου η ενιαία ευρωπαϊκή αγορά ως συγχώνευση των εθνικών αγορών αδυνατεί. Ακόμη, επιδιώκεται αποκεντρωμένα μέσω της εδαφικής διακυβέρνησης ως του συμβατού συστήματος μεταφοράς και διατήρησης των ωφελειών ανάπτυξης χωρο-εδαφικά, όπου ο μηχανισμός του κράτους δεν έχει εικόνα της υφιστάμενης κατάστασης. Η καινοτομία της προτεινόμενης μεθοδολογίας βρίσκεται στην ανάμειξη δύο βιβλιογραφιών, της περιφερειακής ανάπτυξης και της διαπραγμάτευσης. Η μεθοδολογία στοχεύει στην τεκμηρίωση της αναγκαιότητας ενός μηχανισμού, που αναδεικνύει την περιφερειακή διάσταση της ενδογενούς ανάπτυξης σε συνθήκες διεθνοποίησης. Ανοίγοντας αυτή τη συζήτηση στον επιστημονικό διάλογο, στοιχειοθετείται η πρώτη ύλη και δημιουργούνται ζητήματα για περαιτέρω έρευνα εκεί που διασταυρώνονται τα προβλήματα ανισότητας παγκόσμιου χαρακτήρα με την εδαφική διάσταση των προβλημάτων αυτών.

Ευχαριστίες

Η συγγραφέας ευχαριστεί τους δύο ανώνυμους κριτές και τους συμμετέχοντες στο 6^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης για τις χρήσιμες επισημάνσεις.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- ΑΝΔΡΕΟΥ, Γ., (2019), EU Cohesion Policy after 2020: More goals, fewer resources, *Region & Periphery*, 0(8), 49–76.
- ΑΣΠΡΟΓΕΡΑΚΑΣ, Ε., ΚΑΛΛΙΩΡΑΣ, Δ., (2020), Χωρικός και Αναπτυξιακός Σχεδιασμός στην Ελλάδα: ζητήματα σύμπλεξης, *Αειχώρος*, 31, 62–93.
- ΒΑΡΟΥΦΑΚΗΣ, Γ., (2007), Θεωρία Παιγνίων: Η Θεωρία που Φιλοδοχεί να Ενοποιήσει τις Κοινωνικές Επιστήμες, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.
- ΕΟΚΕ [ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ], (2015), Γνωμοδότηση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής με θέμα Αυτορρύθμιση και συρρύθμιση στο νομοθετικό πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εσωτερικός Κανονισμός, άρθρο 29, παρ. 2, OJ C 291, 4.9.2015, 29–39.
- ΕΟΚΕ [ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ], (2017), Γνωμοδότηση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής, Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών – Ολοκλήρωση του θεματολογίου για τη βελτίωση της νομοθεσίας: Καλύτερες λύσεις για καλύτερα αποτελέσματα [COM(2017) 651 final], Εσωτερικός Κανονισμός, άρθρο 29, παρ. 2.
- ΚΟΝΣΟΛΑΣ, Ν., (1997), Σύγχρονη Περιφερειακή Οικονομική Πολιτική, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- ΠΑΠΑΔΑΣΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, Α., (2013), Περιφερειακή Ανάπτυξη: Βασικές Έννοιες και Ποσοτική Διερεύνηση, Αθήνα: Εκδόσεις Παντείου Πανεπιστημίου.
- ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, Λ., (2007), Διαπραγμάτευση και Τοπική Ανάπτυξη, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.
- ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, Λ., (2012), Διαχρονική Θεσμική Προσέγγιση της Τοπικής Ανάπτυξης σε Ελλάδα και ΕΕ ως Παίγνιο Κυριαρχίας, 2ο Συνέδριο Δημόσιας Πολιτικής και Θεσμών: Συνέχειες και Ασυνέχειες στο Ελληνικό Κράτος, την Οικονομία, την Κοινωνία: 1945–2012, 13–15 Δεκεμβρίου, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- ΡΕΠΠΑΣ, Π., (2015), Οικονομική Ανάπτυξη, Θεωρίες και Στρατηγικές, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Ξενόγλωσση

- AYDALOT, P. (Ed.), (1986), *Milieux innovateurs en Europe – Innovative Environments in Europe*, GREMI, Paris.
- BARCA, F., (2009), *Pursuing equity through place-based development policies. Rationale and the equity-efficiency issue*, Presentation given at the OECD/TDPC Symposium on the Regional Policy, Paris.
- BARCA, F., MCCANN, P., RODRIGUEZ-POSE, A., (2012), The case for regional development intervention: place-based versus place-neutral approaches, *Journal of Regional Science*, 52(1), 134–152.
- BARDHAN, P., (1988), Alternative approaches to development economics, in: CHENERY, H., SRINIVASAN, T. N. (Eds.), *Handbook of Development Economics*, 1, 39–71, Elsevier.
- BENKO, G., LIPIETZ, A., (1995), De la régulation des espaces aux espace de régulation, in: BOYER, R., SAILLARD, Y. (Eds.), *Théorie de la régulation. L'état des savoirs*, Paris: La Découverte.
- BÖHME, K., ZILLMER, S., TOPTSIDOU, M., HOLSTEIN, F., (2015), *Territorial Governance and Cohesion Policy, Regional Development*, Directorate-General for Internal Policies, Policy Department B: Structural and Cohesion Policies (European Parliament, Brussels).

CAMAGNI, R., (2008), Regional Competitiveness: Towards a Concept of territorial capital, in: CAPELLO, R., CAMAGNI, R., CHIZZOLINI, B., FRATESI, U. (Eds.), Modelling regional scenarios for the enlarged Europe: European competitiveness and global strategies, 33–48, Berlin: Springer Verlag.

CAMPAGNE, P., PECQUEUR, B., (2014), Le développement territorial: une réponse émergente à la mondialisation, Paris: Charles Léopold Mayer.

CEC [COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES], (1998), Report on Community Policies and Spatial Planning, Working document of the Commission Services, (CEC, Brussels) [Διαθέσιμο στο:

https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/pdf/coordfon/report_en.pdf.

Τελευταία πρόσβαση: Ιούλιος 2022].

CEC [COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES], (1999), ESDP: European Spatial Development Perspective. Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the European Union (CEC, Luxembourg) [Διαθέσιμο στο: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/pdf/sum_en.pdf. Τελευταία πρόσβαση: Ιούλιος 2022].

CEC [COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES], (2007a), *The Territorial State and Perspectives of the European Union*, Towards a Stronger European Territorial Cohesion in the Light of Lisbon and Gothenburg Ambitions (CEC, Brussels) [Διαθέσιμο στο: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/policy/what/territorial-cohesion/territorial_state_and_perspective_2011.pdf. Τελευταία πρόσβαση: Ιούλιος 2022].

CEC [COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES], (2007b), Territorial Agenda of the EU, Towards a more competitive and sustainable Europe of diverse regions (CEC, Berlin) [Διαθέσιμο στο:

https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/communications/2007/territorial-agenda-of-the-european-union-towards-a-more-competitive-and-sustainable-europe-of-diverse-regions. Τελευταία πρόσβαση: Ιούλιος 2022].

CEC [COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES], (2008), Green Paper on Territorial Cohesion – Turning territorial diversity into strength, {SEC(2008) 2550}, Office for Official Publications of the European Communities (CEC, Luxembourg) [Διαθέσιμο στο: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0616:FIN:EN:PDF>. Τελευταία πρόσβαση: Ιούλιος 2022].

CHRISTALLER, W., (1933), Central Places in Southern Germany, Jena Germany: Fischer.

CONSTANTIN, D.–L., (2021), Addressing Spatial Justice at Lower Territorial Levels. Some Insight from the Central and East European Countries' Perspective, *Regional Science Inquiry*, XIII(2), 315–326.

EZCURRA, R., RODRIGUEZ–POSE, A., (2013), Does Economic Globalization Affect Regional Inequality? A Cross–Country Analysis, *World Development*, 52, 92–103.

FRIEDMAN, J., WEAVER, C., (1979), *Territory and function: the evolution of regional planning*, University of California Press.

HARSANYI, J., (1967), Games with incomplete information played by Bayesian players, *Management Science*, 14(5), 159–502.

HIRSCHMAN, A. O., (1958), *The Strategy of Economic Development*, New Haven: Yale University Press.

JANIN RIVOLIN, U., SANTANGELO, M., COTELLA, G., GOVERNA, F., CARUSO, N., DE LUCA, A., SCHMITT, VAN WELL, L., LANGE, S., REARDON, M., STEAD, D., SPAANS, M., ZONNEVELD, W., WANDL, A., DAVOUDI, S., COWIE, P., Madanipour, A., VIGAR., G., PÁLNÉ KOVÁCS, I., MEZEI, C., GRÜNHUT, Z., ZAVODNIK LAMOVŠEK, A., PICHLER–MILANOVIĆ, N., PETERLIN, M., SIMONETI, M., (2014), *Towards Better Territorial Governance in Europe, A guide for practitioners, policy and decision makers based on contributions from the ESPON TANGO Project*, ESPON & Politecnico di Torino.

- JONA, G., (2015), Determinants of Hungarian sub–regions' territorial capital, *European Spatial Research and Policy*, 22(1).
- KALAI, E., SMORODINSKY, M., (1975), Other solutions to Nash's bargaining problem, *Econometrica*, 43(3), 513–518.
- KIM, M., (2020), Negotiation or Schedule–Based? Examining the Strengths and Weaknesses of the Public Benefit Exaction Strategies of Boston and Seattle, *Journal of the American Planning Association*, 86(2), 208–221.
- KLIMCZUK, A., KLIMCZUK–KOCHAŃSKA, M., (2019), Core–Periphery Model, in: ROMANIUK, S. T., MANISH MARTON, P. (Eds.), *The Palgrave Encyclopedia of Global Security Studies*, Springer, 1–8.
- KLINK, F., (1990), Rationalizing Core–Periphery Relations: The Analytical Foundations of Structural Inequality in World Politics, *International Studies Quarterly*, 34, 183–209.
- KRAMER, P., (2011), Power and Connection: Imperial Histories of the United States in the World, *American Historical Review*, 116(5), 1348–9.
- MOLLARD, A., TORRE, A., (2004), Proximity, territory and sustainable management at the local level: an introduction, *International Journal of Sustainable Development* 7(3), 221–236.
- MYRDAL, G., (1957), *Economic Theory and Underdeveloped Regions*, London: Duckworth Publications.
- NASH, J., (1953), Two–Person Cooperative Games, *Econometrica*, 21(1), 128–140.
- PECQUEUR, B., (2006), The Territorial Turn of the Global Economy, in: *Espaces et societies*, 124–125(2–3), 17–32.
- PREBISCH, R., (1950), *The Economic Development of Latin America and its Principal Problems*, United Nations Department of Economic Affairs, Economic Commission for Latin America (ECLA), New York.
- SHEBANIN, V., KORMYSHKIN, I., KLIUCHNYK, A., ALLAKHVERDIYEVA, I., UMANSKA., V., (2022), Tools of Formation of the System of Socio–Economic Security of Territorial Communities of the Region, *Regional Science Inquiry*, XIV(1), 127–136.
- TORRE, A., (2008), Conflits d'usage dans les espaces ruraux et périurbains, in: MONTEVENTI WEBER, L., DESCHENAUX, Ch., TRANDA–PITTION, N. (Eds.), *Campagne–ville. Le pas de deux*, Lausanne: Presses Polytechniques et Universitaires Romandes.
- TOTH, B. I., (2011), Changing Endogenous Development: the Territorial Capital, *Journal of Economics and Business Research*, 17(2), 137–151.
- VÁZQUEZ–BARQUERO, A., (2010), *The New Forces Of Development, Territorial Policy For Endogenous Development*, World Scientific Publishing.
- WERNER, J., HERRMAN, S., LOVETT, A., (2017), Clusters of Rural European Regions: An Approach to Show the Multi–Dimensional Character of Core–Peripheral Patterns, in: PASCARIU, G. C., PEDROSA DA SILVA DUARTE, M. A. (Eds.), *Core–Periphery Patterns Across the European Union: Case Studies and Lessons From Eastern and Southern Europe*, United Kingdom: Emerald Publishing Limited.